УДК 930(477)”18”

Василевич Ю.В., середня школа № 12 м. Миколаєва

Історичні погляди Гавриїла Розанова

Вивчивши праці архієпископа Гавриїла Розанова, автор статті робить спробу проаналізувати головні напрямки дослідження роботи архієпископа. Представляє його як досвідченого історика, етнографа та країнознавця, роботи якого заслуговують на увагу та детальне вивчення.

Having studied the works of archbishop Havryil Rosanov, the author of the article makes an attempt to analyse the mainstreams of the research work of the archbishop. Archbishop Havryil Rosanov is represented as a skilled historian, ethnographer and regional specialist whose works are worth studying in detail.

Василевич Юлія Валеріївна
(1980 р.н.). У 2002 р. закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного університету. Вчителька середньої школи № 12 м. Миколаєва. Тема наукового дослідження: “*Архієпископ Херсонський та Одеський Гавриїл Розанов як історик, філософ та релігійний діяч”*.

Гавриїл Розанов (1761-1858 рр.) – архієпископ Катеринославський і Херсонський, а потім Херсонський і Таврійський, належить до плеяди визначних особистостей. Він не тільки релігійний діяч, але й історик, погляди якого в сучасній історичній літературі практично не висвітлені. Між тим зроблений ним внесок як історика має велике значення у вивченні минулого нашого краю і взагалі історії України.

Гавриїл Розанов написав значну кількість праць, присвячених історії, археології місцевостей, де проходила його служба. На основі архівних даних, відомостей старожилів, своїх власних спостережень та інших матеріалів, які були зібрані пастирем за часів перебування на посаді архієпископа Катеринославського та Херсонського (1828-1837 рр.), згодом – Херсонського і Таврійського (1837-1848 рр.), він створив ряд цікавих та цінних досліджень з історії церков та монастирів єпархії, які не втрачають свого наукового значення і донині. Двотомник його праць під назвою "Твори преосвященного Гаврила" був виданий у Москві в 1854 р.

Дослідження архієпископа розглядають спектр питань, які стосуються історії Північного Причорномор'я. На цьому поприщі ним була створена ґрунтовна праця – "Очерк повествования истории о Новороссийском крае". Джерельною базою для написання даного твору послужила велика кількість давніх записів, імператорських наказів, постанов, маніфестів, доручень, договорів, свідчень старожилів та інших документів. Виклад історії краю з 1828 р. преосвященний веде, оперуючи фактами з власного досвіду, розвідками, бо саме тоді він був переведений в Катеринославську єпархію для проходження духовної служби.

За характером написання "Очерк" представлений в дусі великодержавної монархічної школи, тобто вся історія Новоросії за даний період базується на активній діяльності царських осіб. Розглянутий період – це час владарювання цілої плеяди самодержавців: Єлизавети Петрівни (1741-1761), Катерини II (1762- 1796), Павла I (1796-1801), Олександра I (1801-1825) та Миколи I (1825-1855). З самого початку розповіді випливає, що автор тісно пов'язує всі події з царськими розпорядженнями, відзначає внески правителів у розквіт новоросійського краю. Це яскраво доводить, що Гавриїл Розанов був прибічником монархізму, виступав за утвердження самодержавства.

"Очерк" розглядає період "від заснування в Новоросійському краї Нової Сербії до запровадження намісництва Катеринославського з ліквідацією губернії Новоросійської та Азовської, за яким слідувала ліквідація і Слов'янської єпархії" [1]. Автор торкався питань заселення Південної Росії, заснування поселень, походження деяких назв, виникнення церков, монастирів, молитовних домів, поширення православ'я та освіти серед духовенства, подає короткі відомості про деякі історичні події, які мали вплив на хід історії Новоросії, зокрема, наслідки російсько-турецької війни 1768-1774 рр. і розгром російськими військами Запорозької Січі 1775 р., війна з Туреччиною 1787-1791 рр., битва за Очаків.

Вкрай негативно архіпастир висловлюється про мешканців Січі, називаючи їх "хижими запорожцями" [2]. Він прирівнює запорожців до кримських татар, які займались крадіжками, підпалом, викраденням людей. Жодного співчуття не висловив Гавриїл до українських козаків, коли за наказом Імператриці Катерини II була ліквідована Січ.

Розкриваючи сторінки історичного розвитку Північного Причорномор'я, Гавриїл звертає увагу на походження назви "Новоросійський край", пов'язуючи її із заснуванням Новоросійської губернії за наказом Катерини II від 22 березня 1764 р. Крім того, автор подає відомості про Азовську, Вознесенську, Миколаївську, Таврійську та інші губернії, їх адміністративний поділ, однак уникає характеристики соціально-економічних аспектів цих територіальних перетворень, вбачаючи їх причину виключно у труднощах в управлінні. Таким чином, Гавриїлом було проведено детальне дослідження по визначенню території, походженню назв та остаточного влаштування території Північного Причорномор'я.

Одним із перших Розанов показав розвиток єпархіальної справи Новоросійського краю, а саме історію становлення Херсонської єпархії. Він не вдається до глибокого аналізу цього процесу, але стверджує, що однією з причин заснування єпархії були результати російсько-турецької війни 1768-1774 рр. та ліквідація Запорізької Січі в 1775 р. До складу Слов'янської та Херсонської єпархії увійшли землі Новоросійської та Азовської губерній.

Мандруючи сторінками історії розвитку Херсонської єпархії, преосвященний Гавриїл

подає відомості про діяльність її перших архієреїв. Виклад має описовий характер, автор не аналізує результати їх діяльності, не робить узагальнень чи висновків. Та все рівно, навіть той представлений багаж конкретного фактичного матеріалу дає підстави вважати його вдалим дослідником історії Новоросійського краю, зокрема, Херсонської єпархії.

Розанову належить ряд цікавих та цінних досліджень з історії церков та монастирів Херсонської та Таврійської губерній, їх внутрішнього укладу. Ще з самого початку заселення півдня Росії при кожному населеному пункті обов'язково знаходилась церква зі священиком. Кількість церков збільшувалась в міру зростання кількості міст і сіл. Згадка про першу церкву датується 1755 роком. Вона була влаштована в фортеці Св. Єлизавети і отримала назву Соборної. Детально зображає автор і закладення Соборного Преображенського храму, який знаменував собою початок будівництва міста Катеринослава і на долю якого випали тяжкі випробування. План і фасад будівлі волею Катерини II був розроблений іноземним архітектором, ім'я якого автор не вказує, а проект внутрішнього оздоблення – італійським художником Моретті. Перший камінь у фундамент храму заложила сама імператриця, що викликало особливе захоплення і милування архієпископа: "До першого каменю, який вона побажала положити власноруч, додавались декілька золотих та срібних монет, починаючи від півімперіалу до гривеника" [3].

Він також торкався питань виникнення інших єпархій, зокрема, Готфійської та Кафійської, яка була наслідком переселення греків у 1779 р. з Криму в землі Російської імперії. Сам автор доводить, що "ця подія настільки важлива, що заслуговує бути збереженою в літописах до найменших подробиць" [4]. Гавриїл припускає, що стимулом до переселення стали постійні утиски греків з боку мусульман. Той факт, що російський уряд дав позитивний відгук на запит греків від 12 червня 1778 р. виділити їм землі для поселень та їх готовність вступити у вічне підданство імперії, зіграв немаловажну роль у переселенському русі. Церковним ієрархам в цих подіях автор відводить першорядне місце, яким поступалася навіть місцева цивільна влада, аргументуючи свою думку численним фактичним матеріалом, бачачи в цих подіях виключно позитивні моменти. Так, 21 травня 1779 р. на ім'я преосвященного Ігнатія, митрополита Готфійського та Кафійського і всієї спільноти кримських християн надійшла жалувана грамота, згідно з якою під грецькі поселення відводились кращі землі в існуючій тоді Азовській губернії. Митрополиту Ігнатію паства з усіма поселеннями ввірялась "на всі часи". Він підпорядковувався безпосередньо Св. Синоду. Землі, які займали грецькі поселенці, лежали в основному біля річок Кальміус, Кальчик, Калка та вздовж північного берегу Азовського моря. Це були місця, придатні для розвитку хліборобства та скотарства.

З приходом греків у заснованих ними поселеннях, зокрема в Маріуполі, з'являлись нові храми, опису яких історик приділяв чільне місце в своїх дослідженнях. Він розкривав походження та стан церков, наводив їх розміри та місце розташування. Особливе його захоплення викликали Феодосійська Соборна церква в ім'я благовірного князя Олександра Невського, кам'яний монастир Св. Мученика Георгія, церква Св. Великомученика Димитрія та ряд інших.

Таким чином, історичний доробок Гавриїла Розанова, що стосується дослідження історії церкви Північного Причорномор'я, включає в себе висвітлення духовного розвитку Херсонської, частково Готфійської та Кафійської єпархій, а також Криму. В своїх працях автор намагався показати не тільки причини заснування чи руйнування церков, монастирів, молитовних домів, а й їх розміри та назви. Він провів велику дослідницьку роботу по збору матеріалів, займаючись розбором архіву консисторії, проводячи власні розвідки та бесіди зі старожилами. Преосвященний Гавриїл писав твори, які розкривають церковне буття Новоросійського краю і являють собою важливе історичне джерело для майбутніх досліджень.

Одними з центральних тем історичних творів архієпископа стали питання поширення православ'я серед народу, розповсюдження освіти серед духовенства та прихожан, деякі біографічні дані про визначних релігійних діячів, які залишили помітний слід у розвитку краю. Слід відмітити, що роботи пастиря пронизані духом прихильника монархічної форми влади, всі зображені події він тісно пов'язує з діяльністю царських осіб, ставить їх заслуги на перший план.

За час свого перебування на посту архієпископа Херсонської і Таврійської єпархії преосвященний Гавриїл став дійсним членом Одеського

товариства історії і старожитностей, в діяльності якого він брав активну участь. Так, в "Записках" товариства він надрукував більше десятка історичних повідомлень, які являють собою суттєве джерело для сучасних істориків, етнографів, краєзнавців у висвітленні історії краю [5].

Праці преосвященного з опису церков, монастирів та молитовних домів згаданих єпархій нагадують систематизовані хронологічні таблиці, в яких представлені назви, роки заснування, розміри і подальша доля релігійних установ.

Таким чином, архієпископ Гавриїл Розанов залишив певний слід в історичній науці XIX століття, а в галузі церковної історії він був першопроходцем. Для його досліджень характерні логічний підбір фактів та документальних даних. Хоча праці ієрарха носять характер звичайних описів подій, мають простий хронологічний виклад фактів, але в той же час вони є корисним безцінним джерелом вивчення історії півдня України.

Література

1. Гавриил, А. Х. и Т. Отрывок повествования о Новороссийском крае, из оригинальных источников почерпнутый. Период с 1751 по 1786-й год // ЗООИД. – 1853. – Т.3. – С. 79.
2. Його ж. Продолжение очерка истории о Новороссийском крае. Период с 1787 по 1837-й год. – Тверь: Тип. Губернского Правления, 1857. – С. 9.
3. Там само. – С. 22.
4. Гавриил, А.Х. и Т. Переселение греков из Крыма в Азовскую губернию и основание Готфийской и Кафийской епархии // ЗООИД. – 1844. – Т. 1. – С. 197.
5. Гавриил. Остатки христианских древностей в Крыму, а именно в Феодосийском уезде // ЗООИД. – 1844. – Т. 1.- С. 320-328; Його ж. Хронологическое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // ЗООИД. – 1848. – Т. 2. – Отд. 1. – С. 140-210; Його ж.: Историческая записка об Одесском женском Михайло-Архангельском монастыре, читаемая при собрании посетителей обители в день торжественного его открытия 9 мая 1844 года // Херсонские Епархиальные Ведомости. – 1877. – № 16. – С. 444-465; № 17. – С. 489-515; Його ж. Грамота Петра Великого 1704 года, данная полковнику Шидловскому // ЗООИД. – 1901.- Т. 23. – С. 2; Його ж. Сведения о Бизюкове и Корсунском монастырях // ЗООИД. – 1850. – Т. 2. – Отд. 2. – С. 302-307.

Надійшла до редколегії 09.09.2002 р.